

Rabušic, Ladislav

Kdy odcházet do důchodu a jak důchody financovat?

In: Rabušic, Ladislav. *Česká společnost stárne*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1995, pp. 105-129

ISBN 8090160425 (Georgetown)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122721>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kapitola 6

KDY ODCHÁZET DO DŮCHODU A JAK DŮCHODY FINANCOVAT?

Otázka kolem odchodu od důchodu a kolem způsobu financování důchodových dávek byla živým tématem polemik v českých médiích i na politické scéně v závěru r. 1994. Celá diskuse byla iniciována vládním návrhem koncepce zákona o důchodovém zabezpečení, který vzal v úvahu možný budoucí demografický, ekonomický a sociální vývoj české společnosti a navrhl novou koncepci, v níž, mimo jiné, jsou dvě podstatné změny oproti systému existujícímu, které také vyvolaly u odpůrců návrhu největší nevoli:

(1) Návrh zvyšuje věk, v němž vznikne nárok na odchod do důchodu. Muži by tak podle nového systému měli od roku 1996 začít každoročně odcházet do důchodu o dva měsíce později, aby se jejich věk odchodu do důchodu v r. 2007 změnil na 62 let. Ženy by pak měly od stejného data začít odcházet do důchodu každoročně o čtyři měsíce později, aby v r. 2007 jejich důchodový věk činil 57-61 let podle odchovaných dětí. Při průměru dvou odchovaných dětí by tedy většina odcházela do důchodu v 57 letech.

(2) Druhou změnou byl návrh na nový způsob dávek financovaných z povinného důchodového pojištění. Toto opatření vyplývá z celkové změny koncepce zákona: původní systém důchodového zabezpečení, který byl charakteristický spíše důrazem na sociální solidaritu a jistou nivelizaci důchodových dávek, se mění v systém **důchodového pojištění**¹⁾, v němž bude dán větší prostor každému jednotlivému občanovi k tomu, aby ovlivnil výši pobíraného důchodu, především prostřednictvím dobrovolného a individuálního důchodového připojištění. Důsledkem této změny bude postupné snižování podílu dávek vyplácených z povinného důchodového pojištění vzhledem k průměrnému výdělku. Zatímco v současnosti se průměrná výše důchodu pohybuje mezi 45-50%, v budoucnosti, podle úvah předkladatelů návrhu zákona, by se měla pohybovat na úrovni asi 35%. Tím by povinné pojištění bránilo pouze obecné chudobě. Diferenciace pobíraných dávek by pak záležela na rozhodnutí každého jedince, jak velké připojištění si během let své ekonomické aktivity zaplatí.

Jelikož návrh zákona o důchodovém pojištění spadá do systému sociální politiky, stal se pochopitelně i předmětem politických střetů, především z důvodů razantního uchopení tématu českou odborářskou elitou. Odbory návrh zákona odmítly úplně, některé politické strany vyjádřily výhrady k návrhu na věk odchodu do důchodu. Jelikož argumenty použité v obhajování jednotlivých postojů byly nejrůznějšího druhu, pokusme se v této kapitole o shrnutí a nestrannou analýzu obou kontroverzních bodů.

1) Je otázka, zdali je vhodné nový systém nazývat „pojištěním“, když určitou část z platu budeme muset tak jako tak odvádět povinně. Výraz „zabezpečení“ je asi v tomto kontextu adekvátnější.

Výše dávek z důchodového pojištění

Financování penzijního systému se stává noční můrou ve většině vyspělých zemí. Důvod je prostý. Pokud se má udržet reálná výše starobních důchodů na současné úrovni, pak to při zvyšujících se počtech příjemců penzijních dávek znamená, že pracující zírka budou muset platit vyšší daně. A připočteme-li k tomu navíc zvyšující se nároky na vyplácení nemocenských dávek a náklady na léčení, které ve stárnoucí společnosti s moderními lékařskými technologiemi rostou enormně, stává se perspektiva zatížení daňových poplatníků taková, že je zcela reálné nebezpečí, že budoucí plátcí daní je v takové výši prostě platit odmítnou.

Nejrůznější vědecké ekonomické týmy se snaží najít řešení tohoto problému. Volá se po generální reformě penzijního systému a stále více se ozývají hlasy po jeho privatizaci – to jest po redukování závislosti populace na státním systému a naopak po poskytování penzijního pojištění prostřednictvím soukromých fondů. Pokud by se penzijní fondy nereformovaly, praví se v analýze vypracované v r. 1993 ekonomickým oddělením Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (OECD) pro sedm světově nejbohatších zemí, podíl výdajů na starobní důchody by se v letech 1990-2040 zdvojnásobil. V Itálii by tak činil 23% hrubého domácího produktu (ve srovnání s dnešními 11%), ve Francii by vzrostl z 9 na 15% apod.²⁾ (Death, 1994).

Výše zmíněná analýza dále varuje, že ani zvýšení věku odchodu do důchodu, který je již beztak ve vyspělých zemích vysoký, situaci bez reformy důchodového zabezpečení neřeší. Pokud by výše odvodů ze mzdy na důchodové zabezpečení (daní) měla zůstat i v r. 2040 stejně vysoká jako dnes, věk odchodu do důchodu by se např. v Kanadě musel zvýšit o 16 let, to jest na 81 roků, o deset let by se pak zvyšovala věková hranice pro odchod do důchodu v Británii, Itálii a Německu.

Pro privatizaci důchodového systému se vyslovil i Gary Becker (1993), v podobném duchu hovořil ve své přednášce v Praze na podzim 1994 i americký ekonom Jeffrey Sachs. Zevrubně se tímto tématem zabývala také Světová banka ve své obsáhlé studii *Jak odvrátit krizi starého věku* (*Averting the Old Age Crisis*) z druhé poloviny r. 1994³⁾, v níž nabádá všechny země k reformě svých dů-

2) V České republice byl v roce 1993 podíl vyplacených starobních důchodů 10,9% z hodnoty hrubého domácího produktu.

3) Tato studie vyšla z teze, že systém financování důchodů by měl plnit tři funkce: funkci redistribuce příjmů, funkci vytváření úspor a funkci pojišťovací. Na základě globální analýzy existujících systémů důchodového zabezpečení pak studie dochází k závěru, že současné důchodové politiky mají negativní dopad na staré obyvatelstvo, neboť většina systémů dnes poskytuje neadekvátní zabezpečení: vyplácení důchodů je v daném systému neudržitelné, navíc de facto, v rozporu k proklamacím, dochází k záporné redistribuci – jelikož bohatší žijí déle a pobírají důchod delší dobu, jsou peníze redistribuovány od chudých k bohatým. Dalším negativním znakem současných důchodových systémů je to, že mohou bránit ekonomickému růstu z důvodů vysokého zdanění; daná skutečnost vede pracovní sílu k tomu, že se jednak snaží placení daní vyhnout, jednak se snaží přejít do neformálního sektoru, který je

chodových systémů prostřednictvím zavedení systému tří pilířů: (1) veřejného pilíře s povinnými příspěvky, jehož prvořadým cílem by mělo být odvrácení chudoby mezi seniory; (2) soukromého pilíře povinných úspor; (3) pilíře dobrovolných úspor. Tento systém by měl umožnit snížení srážek z příjmů a snížení vyplácených důchodových dávek z veřejného pilíře, což by spolu s důchodovým spořením prostřednictvím soukromých penzijních fondů mohlo podle Světové banky jednak odvrátit starobní krizi, jednak zvýšením míry úspor v ekonomice pozitivně ovlivnit její vývoj.

V debatách se kladou i zásadní otázky: Má se vůbec stát starat o to, jak se lidé zabezpečí na důchod? Vždyť podle těchto úvah u zrodu důchodových systémů stála původně snaha státu zmírnit chudobu starých obyvatel. Jestliže je však dnes ve vyspělých zemích ekonomická situace seniorů poměrně příznivá a jelikož je možné očekávat, že míra chudoby se bude v budoucnosti celkově snižovat, jaký pak existuje důvod pro to, aby stát poskytoval důchody? Navíc v situaci, kdy podle tvrzení liberálních ekonomů každý zásah státu do fungování ekonomického systému je nákladný, vytváří podmínky pro paternalismus, tedy produkuje lidi závislé na státu, u nichž je podkopána schopnost řídit si sami své životní osudy. I o státním důchodovém systému založeném na průběžném financování tvrdí, že vytváří tzv. morální hazard: jsou-li lidé přesvědčeni, že se stát o ně postará, nemájí snahu si na stáří šetřit dostatečným způsobem.

Debata se vedou, ekonomové hledají řešení, a ti, kdo zítra odejdou do důchodu, přirozeně očekávají, že výše jim poskytovaných penzijních dávek bude stejně kvalitní, ne-li kvalitnější, jako když oni ze svých mezd „živilí ty své penzisty.“

Financování důchodového zabezpečení bylo i u nás velkým bodem sporu mezi vládním návrhem zákona o důchodovém zabezpečení a jeho oponenty. Polemika se vedla o to, zda zřídit speciální samostatný fond, jenž by byl vyňat ze státního rozpočtu. Vládní návrh o takovém opatření nehovořil. Ministr Vodička (1994) ve své stati ukázal, že takový samostatný fond by v důsledku nárůstu důchodců a způsobu valorizace podle růstu mezd postupně vyčerpal své rezervy a neměl by na výplatu dávek. Odbory hájily tezi, že je třeba oddělit hospodaření důchodového zabezpečení od státního rozpočtu a zabránit, aby se prostředky vybrané na důchodové pojištění používaly na jiné účely. Odbory také vypočítaly, že samostatný důchodový fond by zkrachovat neměl, nebudou-li důchody přesně valorizovány podle vývoje mezd, což je asi reálný předpoklad. Vodička tvrdil, že se zdá mnohem přijatelnější financovat základní důchodový systém přes státní

---

méně efektivní a navíc neodvádí daně. Současně tyto důchodové systémy zvyšují rozpočtový deficit národních ekonomik, což vede k tomu, že se snižují investice do těch oblastí, které jsou zdrojem ekonomického růstu – do infrastruktury, do vzdělání a do zdravotnictví. Jelikož se podle této studie díky celosvětovému stárnutí populací (v r. 1990 mělo být na světě téměř půl miliardy osob ve věku 60+, do roku 2030 by se tento počet měl ztrojnásobit na 1,4 miliardy) dostávají všechny existující systémy důchodového zabezpečení do krize, je třeba okamžitě začít plánovat a postupně uskutečňovat reformu systému. Součástí této reformy by měla být, jak studie zdůrazňuje, také náležitá osvěta veřejnosti.

rozpočet a upravovat každoročně výši příspěvkové sazby. Měl na mysli především úpravy směrem dolů, tedy snižování výši příspěvků, což by mělo pochopitelně ten efekt, že i podíl důchodu vypláceného z výše mzdy by se rovněž snižoval. Tento aspekt návrhu iritoval především odborářské vůdce, kteří argumentovali, že v mnohých vyspělých zemích se podíl dávek vyplácených z důchodového zabezpečení pohybuje kolem 70%, v Itálii a Francii dokonce činí až 90% předchozí mzdy, v Německu 80% (Harris, 1994). Méně se však v tomto kontextu již uvádělo, že právě tato výše dávek, spolu s vysokou nezaměstnaností, vede v podmínkách demografického stárnutí k velkému státnímu zadlužení. Chce-li totiž stát dodržet své závazky vůči dnešním důchodcům, musí vybírat od těch, kdo pracují, stále více daní. A jelikož existuje jistý strop ve výši daní, které jsou lidé ochotni odvádět (údajně není možné na státní důchodové pojištění požadovat více než 25% ze mzdy), musí chybějící finanční prostředky dorovnávat stát.

Řešení prostřednictvím privatizace vidí i čeští vládní ekonomové. Vodička (1994) říká, že prostředky, které občané ušetří na nižších srážkách důchodového zabezpečení, budou moci investovat do penzijního připojištění, na něž bude přispívat i stát.

Fondy penzijního připojištění se státním příspěvkem již existují a v závěru roku 1994 jich bylo již založeno téměř třicet. Ve svých nabídkách se příliš neliší a pro člověka, který si např. může dovolit spořit měsíčně 300 Kč po dobu řekněme dvaceti let, nabízejí na přilepšenou ke státnímu důchodu výplatu doživotní penze mezi dvěma až třemi tisíci korun měsíčně. To vypadá vcelku lákavě. Zatím ovšem není jasné, zda budou penzijní fondy schopny zhodnocovat svůj kapitál získaný z příspěvků účastníků fondu v prostředí transformující se ekonomiky natolik úspěšně, aby mohly ročně připisovat každému účastníku slibovaný desetiprocentní úrok. Zkušenosti z amerických penzijních fondů (Atchley, 1988) říkají, že i ty s nejlépe vypracovaným programem mají v období těžkých ekonomických časů nižší výnosy, což logicky vede i ke snížení plánovaného úroku.

Dále je nejasné, jak bude do systému penzijního připojištění zabudována inflace a růst reálných mezd. Žádný z penzijních fondů ve svých programech s valorizací z důvodů inflace nepočítá. Má-li však být podle propočtů ekonomických ministrů, kteří do svých úvah jistě každoroční míru inflace zabudovali, v roce 2006 průměrná hrubá měsíční mzda asi 15 500 korun a průměrný důchod asi 7 000 korun, pak lesk oněch dvou tisíc měsíčně, které budou vypláceny za dlouhodobou účast v penzijním připojištění, ve srovnání s těmito čísly poněkud bledne. Bude-li však míra inflace vyšší než předpokládaná, budou průměrné mzdy i důchody ještě vyšší, ale důchod z penzijního připojištění zůstane nezměněn.

Dalším problémem spojeným s fungováním privátních penzijních fondů spočívá v tom, že tyto fondy, opět podle amerických zkušeností, zhodnocují svůj kapitál podstatně hůře než jiné fondy, např. investiční (Atchley, 1988). Je to způsobováno tím, že penzijní fondy nemají prvořadý cíl maximalizovat zisk, ale spíše, jelikož jsou významným zdrojem kapitálu v ekonomice, investují své prostředky

podle potřeb kapitálových investic. Citovaný Atchley z toho činí celkový závěr, že pravidelné příspěvky účastníků penzijních fondů tvoří velmi důležitý prvek kapitálové formace, i když se jejich spravování neděje vždy v nejlepším zájmu jejich účastníků.

Navzdory těmto určitým nejasnostem je celkově možné vznik snah o tento způsob financování pojistky na stáří uvítat. Existující vládní návrh respektuje doporučení mezinárodních expertů. Připomínám v této souvislosti nabádání Světové banky, že taková změna je ovšem možná jen ve stabilizovaném ekonomickém prostředí, kdy je zvládnuta inflace a nezaměstnanost. Dále připomínám, že moderní řešení by mělo také umožňovat individuálně pružný způsob odchodu do důchodu podle přání a situace seniora (tzn. měl by umožňovat odchody do důchodu jednak dříve, než je oficiálně stanovený důchodový věk, ale také později). Systém by měl ovšem motivovat k odchodům do důchodu především v pozdějším než stanoveném důchodovém věku. Starost jeho oponentů, že ne každý člověk je schopen dlouhodobě plánovat svou budoucnost a že tedy mnohý bude v novém systému, když se včas nepřipojistí, v důchodu živořit, vyznívá poněkud v duchu (postupně překonávaného) státního paternalismu⁴⁾. Navíc pro ty, kdo se skutečně nebudou schopni během svého života adekvátně pojistit, je možné i v rámci důchodového pojištění zavést státní důchodové dávky sociální potřebnosti.

Zvýšení věkové hranice pro odchod do důchodu

Věk, v němž vzniká nárok na důchod, je u nás velmi nízký (především u žen) a jeho zvýšení bude nezbytné. Vždyť např. Světová zdravotnická organizace definuje podle uznávaných odborných kritérií věk 60-74 jako vyšší věk neboli rané stáří. Teprve věk 75+ je pokládán za počátek vlastního stáří, senescenci, pokročilý věk. Náš věk odchodu do důchodu (60 pro muže a 55 pro ženy se dvěma dětmi) je z tohoto hlediska vskutku raný, u žen dokonce ještě před započatím vlastního stáří. Je časný i ve srovnání s vyspělými zeměmi. Vždyť např. v Dánsku a Norsku odcházejí jak muži, tak ženy do důchodu v 67 letech, v USA, Kanadě, Finsku, Holandsku, Portugalsku či Švédsku v 65 letech; v mnoha dalších zemích pak většinou muži v 65 a ženy buď v 62 - např. ve Švýcarsku či Portugalsku, nebo v 60 letech - např. v Rakousku, Řecku, Belgii, Francii (Early, 1992). Přesto v mnoha vyspělých zemích uvažují o dalším posunutí důchodového věku: buď ho vyrovnají pro obě pohlaví na 65 let (Velká Británie, Řecko, Rakousko, Portugalsko, Nový Zéland, Německo), nebo ho umístí do ještě vyšších poloh - např. v USA bude r. 2002 postupně zvýšen na 67 let, ve Švédsku na 66 let.

Komentáře k vládním úvahám o zvýšení důchodového věku české populace a o změně systému důchodového zabezpečení se v naší publicistice hojně objevovaly především v průběhu roku 1994 (viz např. Fassman a Rusnok, 1994; Macháček, 1994; Polívka, 1994a; Polívka 1994b; Řezáč, 1994; Vodička, 1994). Před-

4) Mentální schopnosti jsou v populaci normálně rozloženy tak, že v pásmu mentální retardace se pohybuje jen asi 3,5% populace. Je tedy zřejmé, že většina z nás by měla být schopna pojišťovací systém důchodů pochopit.

tím byly ovšem publikovány pouze odborné náznamy rozborů tohoto tématu (viz Klimentová a Skývová, 1992, nebo Dostal, 1993), což byla situace, která mne v jedné z mých publikací dokonce vedla k vyslovení varování, že zvýšení důchodového věku je téma příliš vážné a sociálně citlivé na to, aby ho bylo možno obejít bez širší diskuse jak odborné, tak i laické veřejnosti (Rabušic, 1994). To, že se našli oponenti vládního návrhu a že svým nesouhlasem probudili polemiku, má pro tuto společnost z hlediska demokratického principu vytváření veřejné politiky velký obecný význam.

Pro stanovování věku odchodu do důchodu jsou podle mého názoru důležité tři faktory: postoj naší veřejnosti k této otázce, režim úmrtnosti ve vyšším věku a ekonomické konsekvence vzrůstajícího podílu osob pobírajících důchod a snižující se podíl osob v ekonomicky aktivním věku.

Při rozhodování o tom, jak stanovit důchodový věk, je nutné vzít v úvahu několik důležitých otázek. Pomineme-li pro tuto chvíli otázky ekonomického charakteru, je třeba především zvážit, zda (1) má být věk odchodu mužů a žen do důchodu rozdílný, dále zda (2) při stanovování věku odchodu do důchodu je důležité brát v úvahu pravděpodobný vývoj naší úmrtnosti, naděje dožití a celkový zdravotní stav a vývoj české populace a konečně zda (3) je možné, že nížce stanovený věk odchodu do důchodu činí populaci předčasně mentálně zestárlou.

Muži a ženy do důchodu ve stejném věku?

Domnívám se, že v moderní společnosti na konci 20. století musí být na tuto otázku odpověď jednoznačně kladná, že tedy muži a ženy by měli odcházet do důchodu ve stejném věku. Hlavním argumentem je skutečnost, že takové opatření je v souladu s razantním a oprávněným požadavkem žen na maximálně možnou rovnost mezi pohlavími. Ostatně v zemích Evropského společenství jsou dnes již nepřijatelné takové zákony, které by ve světě práce mohly vyústit v diskriminaci pohlaví – existence odlišného věku nároku na penzi však tuto diskriminaci potencionálně zakládá. Z tohoto důvodu nepovažuji vládou navrhované řešení změn ve věku odchodu do důchodu, jež činí rozdíl mezi věkem mužů a žen, za sociálně čisté.⁵⁾

Dalším důvodem, jenž hovoří pro stejný věk odchodu do důchodu, by mělo být to, že ženy se i u nás, jako jinde ve světě, dožívají vyššího věku než muži,⁶⁾ takže není důvodu je odesílat, pokud nechtějí, do důchodu dříve než muže. Kombinace delšího věku a dřívějšího odchodu do důchodu způsobuje, že české ženy pobírají důchod mnohem déle než muži: v současné době dostávají ženy

5) Připomeňme si, že výhodnější hranice pro odchod do důchodu žen (s odstupňováním podle počtu dětí) byla stanovena v r. 1965. Tento způsob byl chápán jako pronatalitní opatření. Později přijaté opatření, jímž se prodlužovala délka placené i neplacené mateřské dovolené, je možno chápat jako dostatečnou kompenzaci, která umožňuje i z tohoto hlediska věk odchodu do důchodu mezi muži a ženami vyrovnat.

6) V české společnosti dnes činí tato diference – z hlediska naděje dožití od šedesáti let – přibližně pět let.

důchod průměrně dvacet čtyři let, zatímco muži jenom šestnáct. Sociálně relevantní námitka, podle níž stejný věk odchodu mužů a žen do důchodu způsobí to, že z důvodů staršího věku ženichů než nevěst při sňatku budou muži již v důchodu, zatímco jejich manželky ještě budou pracovat, čímž by často vznikala „anomální“ situace, je lichá. Jednak sňatky u nás stále více tíhnou k věkové homogamii (tzv. partnerským sňatkům ženichů a nevěst s malým věkovým rozdílem), jednak není důvodu, proč by nemohl být rozrušen tradiční stereotyp seniorského manželského páru, v němž se žena-důchodkyně pečlivě stará o ještě pracujícího muže. Nový systém důchodového pojištění bude navíc umožňovat pružný předčasný odchod do důchodu.

Vývoj úmrtnosti a naděje dožití

Při stanovování věku odchodu do důchodu je důležité brát v úvahu pravděpodobný vývoj naší úmrtnosti, naděje dožití a celkového zdravotního stavu české populace. Tento aspekt se často objevoval ve výpadech oponentů proti zvýšení hranice věku odchodu do důchodu. Argumentem bylo to, že při relativně krátké naději dožití od šedesáti let věku bude znamenat zvýšení důchodového věku de facto zkracování doby prožití „na zaslouženém odpočinku“⁷⁾.

V předchozích kapitolách jsme si ukázali, jak ošidné je předvídat demografické parametry vývoje. Argument, že zvýšení věku odchodu do důchodu zkrátí dobu v důchodu skutečně prožitou (hlavně u mužů), je pravděpodobně založen na datech z projekce ČSÚ⁸⁾. Ta ovšem, jak již víme, vychází z velmi jednoduchého a vlastně i pesimistického předpokladu o vývoji úmrtnosti – že současné parametry úmrtnosti zůstanou bez větších změn (Aleš, 1994). Jsou ovšem možné i jiné úvahy. Mé předpoklady vývoje úmrtnosti např. naznačují, že naděje dožití ve věku šedesáti let by se mohla zvyšovat (viz obr. 6.1).

Znamenalo by to, že podle optimistické varianty (a podle mého soudu i varianty, která má velkou pravděpodobnost se uskutečnit) by se naděje dožití v šedesáti letech (nebo též pravděpodobný počet let dalšího života od tohoto věku) měla do roku 2000 zvýšit u mužů na 15,5 roků a u žen na 20,5, v roce 2005 pak na 15,9 roků pro muže a 21,2 roků pro ženy. Připomínám, že v r. 1990 byla tato naděje dožití u mužů jen 14,6 roků, u žen 19,4 roků. Avšak již v r. 1993 se podle úmrtnostních tabulek pravděpodobný počet let dalšího života podstatně zvýšil: 15,6 roků pro muže a 20,2 pro ženy. Což znamená, že již v r. 1993 muži dosáhli hodnot „plánovaných“ až pro rok 2000 a ženy se této hodno-

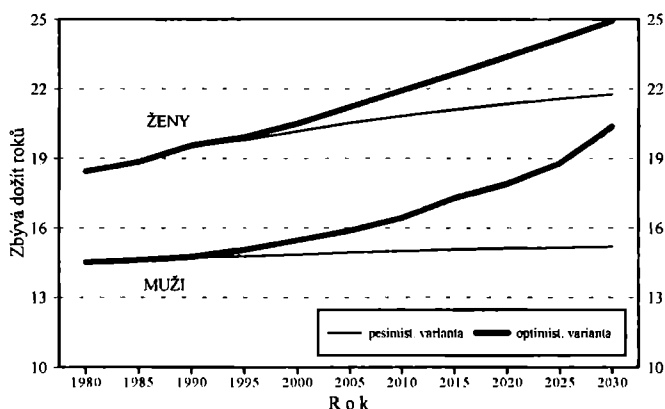
7) Objevila se dokonce i informace, že se údajně snižuje podíl mužů dožívajících se věku šedesáti let. Není to pravda. Z úmrtnostních tabulek pro rok 1990 vyplývá, že šedesátky se dožilo 76% mužů, podle tabulek pro rok 1993 pak 79% mužů (Kučera, 1994).

8) Je příznačné, že v diskusích na toto téma žádný autor nepovažuje za důležité uvést, z jaké prognózy vlastně informace čerpá. Zdá se, že všichni využívají oficiální projekce zpracované Českým statistickým úřadem, která je ovšem svým nevariantním zpracováním málo flexibilní; neodborníkům, kteří z ní vycházejí a používají ji pro své odhady vývoje, sugeruje totiž dojem pouze jedině možné demografické budoucnosti.

tě výrazně přiblížily⁹⁾. Řečeno jinými slovy: i má optimistická varianta, která se mi v době vytváření prognózy zdála poměrně odvážná, nebyla asi optimistická dostatečně¹⁰⁾, i když na rozhodné závěry ještě musíme několik let počkat. Projekce

Obr. 6.1: Prognóza naděje dožití (pravděpodobný počet let dalšího života) u šedesátiletých mužů a žen podle pesimistické a optimistické varianty v ČR v období 1990-2030

ČSÚ se tak z tohoto hlediska jeví jako málo pravděpodobná, a tudíž i argumenty na ní založené jako nepřilíží průkazné. Na základě pozorovaných hodnot úmrtnosti v průběhu devadesátých let a na základě mých úvah o vývoji úmrtnosti, jakož i úvah např. Kučerových (1994) lze očekávat, že ke zkrácování doby prožití v důchodu by ani navzdory plánovanému zvýšení odchodu do důchodu nemělo dojít.

Časný věk odchodu do důchodu a předčasně mentálně stará společnost

Člověk se sociálně, ale i mentálně stává starý dnem, kdy je jeho status změněn z ekonomicky aktivního na důchodce. Je tedy možné, že níže stanovený věk odchodu do důchodu činí populaci předčasně zestárlou? Z mých sociologických pozorování životních stylů důchodců ve vyspělých zemích (Holandsko, Velká Británie, Dánsko, USA) a z jejich srovnání s našimi seniory (zdůrazňuji, že se jedná pouze o sociologické impresie, jež nejsou podloženy daty, navíc jsem si vědom existujících rozdílů v životním stylu) jsem opět dospěl k závěru, že definice věku, kdy člověk ještě starý není a kdy už starý je, má svůj sociální význam. Naši důchodci jsou pravděpodobně ve srovnání s jejich západními vrstevníky

- 9) O pesimistické variantě již asi nemá cenu uvažovat. Vždyť pesimistický odhad říkal, že v r. 2000 by se muži měli dožít po šedesátce 14,9 let, což byla hodnota překonaná skutečným vývojem již v r. 1991!
- 10) Kučera (1994) ještě na jaře 1993 odhadoval, že naděje dožití pro muže v šedesáti letech bude v r. 2000 15,9 roků. Jeho zpřesněná projekce z podzimu 1994 (kdy vzal v úvahu relativně rychlé zlepšování úmrtnosti) však již hovoří o 17,5 letech.

celkově psychicky starší, což také vede i k méně aktivnímu trávení celého období třetího věku. Je samozřejmé, že intervenujících proměnných je zde mnoho, nicméně se domnívám, že **zvýšení penzijního věku by mohlo přispět k určitému psychickému „omládnutí“ populace.** Nízký věk definice stáří má totiž obrovský sociální efekt: Nutí nás ve srovnání se západoevropskými zeměmi vnímat sebe sama příliš brzy jako staré a také se příliš brzy jako staří chovat. To znamená, podvědomě se ztotožňovat s rolemi spjatými se statusem „důchodce“ a „starého člověka“, které, přiznejme si, toho v našich sociálně netolerantních podmínkách¹¹⁾ příliš mnoho nedovolují.

Celkově jsem přesvědčen, že zvýšení penzijního věku může být prospěšné nejen z hlediska ekonomického, ale také z hlediska sociálního. Otázkou ovšem je, jak stanovit adekvátní věk, jímž definujeme ekonomicky a sociálně stáří, věk odchodu do důchodu.

Jak určit věkovou hranici pro odchod do důchodu

Stanovit věk odchodu do důchodu je možné několika způsoby. Mnoho modelů vychází z toho, že předpokládané zlepšování zdravotního stavu populace a prodlužování střední délky života by mělo vést k tomu, že stanovení penzijního věku by mělo mít možnost variovat v čase, tzn. mělo by se průběžně zvyšovat. Peter Uhlenberg (1987) navrhuje následující způsoby:

Způsob A) Určit penzijní věk je možno na základě počítání let ne od narození, nýbrž na základě výpočtu, kolik let ještě zbývá do smrti. Ne tedy odchod do důchodu např. v šedesáti letech, nýbrž v takovém věku, v němž podle úmrtnostních tabulek je naděje dožití jak mužů, tak žen buď patnáct let, popřípadě, jak navrhuje Day (1988), deset let. Tento návrh tedy bere v úvahu postupné prodlužování naděje dožití, s jejím zvýšením by se posunul i práh „staří“. Výhodou by podle Uhlenberga bylo to, že prodlužování života by zde znamenalo ne prodlužování let v důchodu, nýbrž delší období věku ekonomické aktivity. Přitom časové období privilegovaného statusu „penzista“ by se tímto opatřením nijak nezkracovalo a zůstávalo by důstojně dlouhé.

Způsob B) Věk odchodu do důchodu stanovit tak, aby se rovnal věku, kdy naděje dožití jak mužů, tak žen se rovná jedné čtvrtině délky naděje dožití ve věku dvaceti let¹²⁾.

11) Teze o vzájemné intoleranci v naší společnosti je podporována mnohými sociologickými průzkumy. Ukazují, že ochota tolerovat skupiny, které jsou z nejrůznějších hledisek odlišné od „normální“ společnosti, ať již z hlediska rasy, národnosti či dalších znaků (homosexuálové, nemocní AIDS), je u nás poměrně nízká. Tak např. podle velkého výzkumu hodnot na reprezentativním vzorku české populace uskutečněného v r. 1991 byl podíl občanů, kteří by nechtěli mít za své sousedy Rómy 73%, homosexuály 51%, lidi nemocné AIDS 49% a lidi odlišné rasy 24% (EVSS, 1991).

12) Oba způsoby zde umožňují vypočítat věk odchodu do důchodu zvlášť pro muže a zvlášť pro ženy. Učiním tak, ovšem s jednou důležitou poznámkou: jedná se pouze o ilustraci, neboť jsem přesvědčeným zastáncem názoru, aby důchodový věk začínal pro obě pohlaví stejně.

Způsob C) Stanovit fixní poměr proporcí populace staré a populace středního věku. Věk odchodu do důchodu x by pak byl takový, aby populace starší věku x byla rovna 17% populace ve věkové skupině 20 až x let (Uhlenberg pracuje s věkem dvaceti let, neboť Američané běžně definují věk ekonomické aktivity jako 20-65 let).

Způsob D) Věk důchodu stanovit tak, aby se v populaci udržoval konstantní podíl starých osob. Uhlenberg se domnívá, že tento podíl by měl být 10%. Tímto způsobem by se eliminoval vliv demografických změn na IEZ_{sp} .

Způsoby C a D nepracují se střední délkou života, nýbrž s věkovou strukturou populace a s podíly jednotlivých věkových skupin v celkové populaci, ne tedy zvlášť v populaci mužské a ženské. Při takovýchto výpočtech proto dospějeme k důchodovému věku stejnému pro obě pohlaví.

Ukažme si nyní na konkrétních výpočtech, jak by se tyto různé způsoby stanovení důchodového věku projevil v jeho konkrétních hodnotách (viz tab. 6.1).

Tab. 6.1: Varianty stanovení věku odchodu do důchodu v ČR v r. 1990 a 2010

Rok	Věk odchodu do důchodu					
	Způsob A*		Způsob B#		Způsob C^	Způsob D+
	muži	ženy	muži	ženy		
1990	60	65	64	67	66	65
2010						
Scénář 1	60	67	64	68	68	69
Scénář 4	62	68	65	69	69	70

*Důchodový věk X je takový, aby $e_x = 15$

#Důchodový věk X je takový, aby $e_x / e_{20} = 0,25$

^Důchodový věk X je takový, aby $\text{Populace}(X+) / \text{Populace}(20-X) = 0,17$

+Důchodový věk X je takový, aby $\text{Populace}(X) / \text{Celková populace} = 0,10$

Pramen: vlastní výpočty

Vidíme, že každý z uvedených způsobů výpočtu „patričního“ věku odchodu do důchodu přináší jiné výsledky. Už v r. 1990 byla hranice našeho existujícího důchodového věku z tohoto hlediska „nepatričně“ nízká, což by měl být další signál pro to, abychom náš věk odchodu do důchodu postupně zvyšovali. Navíc se zdá, že hranice odchodu do důchodu by měla být pro obě pohlaví po roce 2010 minimálně šedesát pět let.

Chceme-li tedy zvyšovat věk odchodu do důchodu, je zřejmé, že při jeho stanovování je možno akcentovat buď:

(a) příslušné proporce věkové struktury, což by obecně znamenalo vyšší důchodový věk, nižší počet let strávených v důchodovém věku a ulehčení systému sociálního zabezpečení, nebo (b) důstojnou délku let prožitou ve stáří, ale s vyššími proporcemi důchodců závislých na sociálním zabezpečení.

Je samozřejmé, že není třeba kopírovat americké návrhy, jež vycházejí z jiných úmrtnostních poměrů. Parametry se mohou do jednotlivých vzorců za-

vádět v závislosti na naší konkrétní situaci. Nicméně podstatné je, abychom se vždy snažili sladit obě hlediska: relativně příznivé proporce důchodců a ekonomicky aktivní populace s důstojným počtem let, které nám budou zbývat k dožití v důchodovém věku. To vše samozřejmě v podmínkách nezvratně stárnoucí společnosti.

Je zřejmé, že jakýkoliv způsob, jenž učiní z věku, kdy vznikne nárok na starobní důchod, proměnnou charakteristiku, otevře celou řadu důležitých problémů. Dva z nich jsou podle mého mínění zcela základní:

(I) *Víme, zdali si starší občané přejí vyšší věk odchodu do důchodu?* A jaký má vůbec celá naše populace názor na patřičný věk odchodu do důchodu? Zvýšení důchodového věku je sociálně velmi citlivé opatření a veřejnost by měla být o takovém opatření dlouhodobě a dostatečně informována. Zahraniční výzkumy naznačují, že ve výzkumech veřejného mínění reaguje veřejnost na dotaz, kdy by se mělo odcházet do důchodu, většinou takovým údajem, který odpovídá existujícímu důchodovému věku. Nemám k dispozici data o názorech celé české veřejnosti (výzkum snad k tomuto tématu ještě ani nebyl proveden)¹³⁾, avšak ze sociologického výzkumu, který jsme uskutečnili s kolegou Marešem v listopadu 1994 na reprezentativním souboru brněnské populace, vyplývá, že brněňští občané se domnívají, že průměrný věk odchodu do důchodu by měl být pro muže v 60,2 letech, pro ženy v 55,6 letech. Tato data tak nepřímou naznačovala, že městská populace zatím o vyšším věku odchodu do důchodu neuvažuje, byť v různých sociálních kategoriích existovaly v názorech na věkovou hranici pro odchod do důchodu jisté rozdíly¹⁴⁾.

Obecně lze říci, že odborníci na stárnutí zatím toho příliš nevědí o tom, zda by si lidé raději přáli pracovat déle, nebo naopak odcházet do důchodu dříve. Morgan (1979) říká, že rámec, v jehož hranicích lidé činí rozhodnutí o odchodu do důchodu, je tvořen jednak přáními lidí, jednak jejich možnostmi důchod si dovolit a v neposlední řadě také příslušnými normami regulujícími odchod do důchodu. Na základě svých zkoumání pak zcela rázně tvrdí, že zdraví, peníze a regule jsou klíčovými prvky tohoto rozhodování. „Lidé odcházejí do důchodu buď proto, že musí, nebo proto, že si to mohou dovolit. A musí odcházet buď kvůli špatnému zdraví, nebo kvůli stanovenému věku odchodu do důchodu. Pokud si to však mohou dovolit, většina odejde do důchodu dříve“ (str. 169). Morgan nás také nabádá, abychom získávali opakovaná data o plánech starších lidí na důchod, o jejich situaci a o změnách v těchto plánech. Pro opakovaná šetření se vyslovoval proto, že podle jeho názoru není možno minulé a současné informace

13) Odpůrci vládního návrhu důchodového pojištění například mohou argumentovat tím, že výstražné stávky v prosinci 1994, kterou odbory zorganizovaly na protest proti tomuto návrhu, se zúčastnilo asi 1,5 miliónu osob. Vzniká však otázka, zdali souhlasili všichni zúčastnění se všemi odmítavými stanovisky.

14) Tak např. muži s vysokoškolským vzděláním navrhovali důchodový věk pro muže 61,0 roků a pro ženy 57,0 roků, zatímco muži se vzděláním vyučen se domnívali, že muži by měli odcházet do důchodu v 58,7 letech a ženy v 54,5 letech.

extrapolovat do budoucnosti, neboť v postojích lidí a v jejich ekonomické situaci dochází ke změnám, jež jsou vytvářeny rozdílnými životními zkušenostmi jednotlivých kohort. Morgan kromě toho také tvrdě kritizoval americkou vládu za to, že připravovala dalekosáhlé změny v oblasti sociálního zabezpečení, aniž by měla informace o tom, co lidé chtějí a jaká je jejich situace. Nechovali jsme se v tomto ohledu podobně?

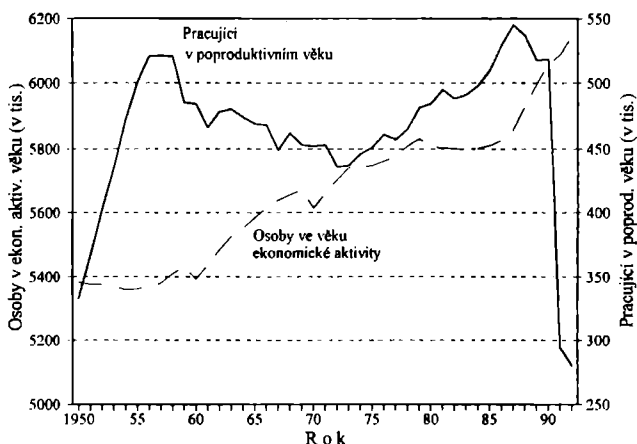
Jakákoliv změna věku, v němž vzniká nárok na starobní důchod, má značné dopady na zaměstnanost, nezaměstnanost a systém sociálního zabezpečení. Je pochopitelné, že v naší situaci toho zatím o těchto procesech empiricky příliš mnoho nevíme. Proto i my potřebujeme detailní studie, které by popisovaly a vysvětlovaly situaci starých osob předdůchodového a důchodového věku. Je ovšem zřejmé, že studie, po kterých souhlasně s Morganem volám, by měly mít především ekonomický zřetel. Ze zahraničních studií totiž vyplývá, že ekonomické faktory jsou určující při rozhodování, kdy odejít do důchodu, ale také, zda jsou lidé v důchodu uspokojeni. Jak lakonicky konstatuje Morgan, ve starém věku „pouze zdraví konkuruje penězům jako determinanta spokojenosti“ (str. 173).

Zahraníční studie naznačují, že dnešní staří lidé si ve vyspělých zemích přejí spíše dřívější odchod do důchodu, a také dříve skutečně odcházejí (Early, 1992). Česká data nabízejí, jak jsme viděli, poněkud jiný obraz. Navíc ze sondy o zaměstnávání osob provedené Haberlovou a Rollovou (1991) vyplývá, že 53% respondentů v předdůchodovém věku (tj. mužů a žen ve věku mezi 50 lety a důchodem) mělo zájem pokračovat v zaměstnání i po vzniku nároku na starobní důchod a dalších 17% nebylo rozhodnuto. Zájem o práci v důchodovém věku zřetelně narůstal u této skupiny se vzděláním a s vyšší příjmy. Muži si přáli pracovat v důchodu častěji než ženy¹⁵⁾.

Důvody této situace jsou jistě velmi rozmanité. Především se asi jedná o stereotyp vytvořený celkovým minulým ekonomickým a sociálním klimatem. Hlad po pracovní síle vedl k tlakům zaměstnávat i důchodce, což si vynutilo i zákonné úpravy, které dovolovaly souběh mzdy a starobního důchodu; obava z příliš vysokých příjmů některých skupin obyvatelstva vedla tehdejší vládnoucí elitu k formulaci takových důchodových pravidel, jež prohlubovala rozdíl mezi vysokými příjmy a pak pobíraným důchodem (samozřejmě se panatovalo na „správné“ výjimky). Důchody byly celkově nivelizovány a v tomto rámci pak nutně docházelo k tomu, že poměrně velká skupina důchodců se snažila získat vedle pobírání důchodů i další finanční zdroje (Bartošová, 1991).

15) Zájem pokračovat v zaměstnání i po vzniku nároku na starobní důchod vyjádřilo 58% mužů a 47% žen. Z respondentů se základním vzděláním jich zamýšlelo zůstat v zaměstnání i v důchodovém věku 40%, z respondentů se středoškolským vzděláním 57% a se vzděláním vysokoškolským 66% případů (Haberlová, Rollová, 1983, str. 6-10).

Obr. 6.2: Počty osob v ekonomicky aktivním věku a počty osob v poproduktivním věku v ČR v letech 1950-1993

Podíváme-li se na obr. 6.2, zjistíme, že počty pracujících důchodců se víceméně od počátku šedesátých let až do r. 1973 souběžně s růstem počtů osob v ekonomicky aktivním věku snižovaly. Pak v průběhu celých sedmdesátých a osmdesátých let (v období zoufalých volání „nejsou lidi“) měly oba trendy souběžný charakter, teprve po r. 1987 se začaly opět rozcházet. Tento trend, včetně poklesu v počtech pracujících důchodců zaznamenaný na konci osmdesátých let a na počátku let devadesátých, je potvrzen i z jiných zdrojů (viz tab. 6.2).

Tab. 6.2: Podíl ekonomicky aktivních (míra pracovní participace) obyvatel ČR starších věkových skupin z celkového počtu obyvatel příslušných věkových skupin v letech sčítání lidu (v %)

Věk	1970		1980		1991	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
50-54	93,7	77,1	92,9	83,8	91,5	85,7
55-59	85,3	39,4	84,3	42,8	80,0	31,1
60-64	31,5	20,0	45,3	23,4	28,4	16,2

Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů 1980 a 1991 (1982, 1992)

Zatímco mezi dvěma sčítáními lidu v období 1970-1980 se míra pracovní participace osob v důchodovém věku jak u mužů, tak u žen zvýšila, v roce posledního sčítání lidu (1991) se výrazně snížila a dosáhla nejnižších hodnot za uplynulých dvacet let.

Není samozřejmě možné usuzovat z klesajícího počtu pracujících osob postproduktivního věku v podmínkách zásadně se transformující ekonomiky na samotný pokles zájmu pracovat. Ten se podle mého názoru nesnižuje, ostatně data z výzkumu *Haberlové a Rollové* tato slova potvrzují.

Pádným důvodem pro setrvání v zaměstnání navzdoru nároku na důchod byla u nás – a je to asi možno považovat za českou specialitu – nutnost podporovat mladé rodiny svých dětí. I již citovaná Bartošová je přesvědčena, že pomoc mladým manželstvím ze strany rodičů byla při vyjednávání na personálních odděleních, zda moci pokračovat v zaměstnání či odejít do důchodu, zcela jasným argumentem, kterému personalisté dobře rozuměli a respektovali ho.

V dnešní době se tento důvod pravděpodobně rozšiřuje o další: o prostou snahu zajistit si vyšší než minimální životní úroveň. Je pravděpodobné, že se proto asi i zvýší počty osob ochotných dále pracovat i po nároku na důchod. Ze sondy Haberlové a Rollové (1991) je ovšem patrné, že v nejbližší době „šance osob v důchodovém věku na zaměstnání budou klesat“ (str. 20). Údaje o poklesu pracujících důchodců tak – opakují – nevyvracejí zevšeobecňující úvahy o snaze našich obyvatel zůstat co nejdéle v zaměstnání. Data z r. 1991 je třeba vnímat v perspektivě tehdy probíhajících dynamických politických a sociálních změn, jejichž součástí byly i obměny v pracovních pozicích a funkcích, jež často vyústily v nekompromisní (a mnohde i předčasné) odeslání do důchodu. Svě také sehrála snaha řešit tímto způsobem narůstající nezaměstnanost.

Nezaměstnanost a předčasný odchod do důchodu jsou siamská dvojčata sféry práce. Možnost odchodu do důchodu dříve než v oficiálně stanoveném věku je v dnešních vyspělých zemích široce využívaným schématem. Programy, které ho umožňují, jsou součástí pracovní legislativy ve všech západních zemích. Jejich smyslem je dnes především redukovat počty osob na trhu práce (a snížit počty osob registrovaných jako nezaměstnaní). Programy předčasného odchodu do důchodu se často používají na řešení problémů spojených se zaváděním nových (složitějších) technologií a s restrukturalizací ekonomiky. Oba procesy jsou totiž nemilosrdné vůči starším zaměstnancům, kteří pak mají problémy s nalézáním alternativních zaměstnání. Obecně jsou tyto programy cíleny na dvě hlavní skupiny: (a) na skupinu zaměstnaných pracovníků v předdůchodovém věku, které podporují v tom, aby odchodem do důchodu uvolnili místo mladým lidem, kteří jsou častěji nezaměstnaní než ostatní věkové skupiny; (b) na dlouhodobě nezaměstnané osoby v předdůchodovém věku.

Zavedení možností časného odchodu do důchodu v sedmdesátých letech způsobilo v západních zemích pokles intenzity ekonomické aktivity neboli míry participace, tj. podílu ekonomicky aktivních v dané věkové skupině z počtu obyvatel téže věkové skupiny¹⁶⁾. Byl zjištěn negativní vztah mezi mírou nezaměstnanosti a mírou mužské participace (u žen to je složitější, neboť součástí procesu ženské emancipace jsou stále silnější aspirace žen směřované do oblastí zaměstnání, takže posuny v míře zaměstnanosti žen jsou výrazně ovlivněny tímto ideo-

16) V naší demografii se místo výrazu „míra pracovní participace“ (*participation rate*) užívá výraz „intenzita ekonomické aktivity“. Domnívám se, že mnou používaný výraz je z hlediska svého významu srozumitelnější než dosud užívaný. Zatímco „míra pracovní participace“ má podle mého názoru zřejmý význam *podíl osob z určité věkové skupiny, které pracují*, výraz „intenzita ekonomické aktivity“ sugeruje spíše význam *tempo ekonomické činnosti*.

vým faktorem a srovnávání měř participace v časových řadách nedává příliš smysl): v zemích s vyšší mírou nezaměstnanosti, konkrétně v Belgii, Dánsku a Holandsku, došlo k výraznějšímu poklesu míry participace v období 1970-1984, zatímco v zemích s nižšími počty nezaměstnaných byla i míra poklesu participace v uvedeném období nižší, např. v Rakousku, Finsku či Švédsku (Early, 1992).

Vládní návrh zákona o důchodovém pojištění z konce roku 1994 měl v sobě podobné schéma také zabudováno. Jak ho vnímat? Pokud bychom možnost dřívějšího odchodu do důchodu chápali jako nabídku větší možnosti volit mezi prací a volným časem v důchodu, jak tomu např. bylo původně v USA, pak se za takový program jednoznačně přimlouvám. Problém je v tom, že v naší ekonomické situaci spíše potřebujeme věk pracovní aktivity postupně prodlužovat než nabízet možnost dřívějšího odchodu. Celé rozhodování je navíc komplikováno tím, že v žádné zemi zatím ještě nedokázali pořádně spočítat, do jaké míry a s jakými náklady řeší nezaměstnanost programy předčasného odchodu do důchodu.

Je možné, že zavedení programu časného odchodu do důchodu v situaci stárnoucí populace by mohlo vystavit naši ekonomiku dalšímu vážnému (a pravděpodobně i neúnosnému) tlaku. Nutnost vydávat větší podíly národního důchodu na zajištění penzijního systému, která před námi stojí v blízké budoucnosti, může být sice, obecně řečeno, kompenzována zvýšenou zaměstnaností, nárůstem produktivity nebo zvýšením příspěvků, které platí zaměstnavatelé a zaměstnanci na sociální pojištění, popřípadě kombinací všech tří prvků. Protože však zvýšení zaměstnanosti a zvýšení produktivity jsou funkcí makroekonomického vývoje, je pro vládu obtížné je zajistit. Zvýšení příspěvků na sociální pojištění je opatřením tzv. administrativním, a mělo by tudíž být zdánlivě jednoduše realizovatelné. Jelikož se však jedná v podstatě o zatížení zaměstnavatelů i zaměstnanců vyššími daněmi, může takové opatření vyvolat makroekonomické reakce: může snížit poptávku po pracovní síle nebo může vést k tlaku na vyšší mzdy a odstartovat inflační tendence. Navíc, podle závěrů ekonometrických studií, existuje statisticky signifikantní vztah mezi výší daní a pravděpodobností odchodu do důchodu. Vyšší daně tak mohou podporovat rozhodnutí odejít do důchodu – a v ekonomikách, kde existují programy předčasného odchodu do důchodu, tak mohou vést k dalšímu posilování tlaku na časnější odchod (Rosen, 1980).

Ze všech těchto důvodů je patrné, že v situaci demografického stárnutí je z dlouhodobého hlediska program předčasné penze velmi diskutabilní. Jelikož je jisté, že přírůstek pracovní síly bude po r. 2000 i v naší zemi jen minimální (celá osmdesátá léta a počátek let devadesátých se vyznačovaly nízkou porodností), je možno souhlasit s doporučením zprávy sekretariátu Ekonomické komise OSN pro Evropu, že patřičným řešením tohoto problému je zvyšovat věk odchodu do důchodu a eliminovat stimuly k předčasným důchodům¹⁷⁾. Tato opatření by měla, podle uvedené zprávy, také přispět k tomu, že snižování přírůstků pracovních sil, které je navíc umocněno tendencí k prodlužování školní docházky (a ta se bude

17) Ke stejnému závěru dospěla již zmíněná studie Světové banky *Odvrácení starobní krize*.

muset v brzké době realizovat i u nás), nebude tak drastické. Umožní také větší využití velmi vzácného lidského kapitálu, který skýtají starší pracovníci (Early, 1992).

Zvýšení věku odchodu do důchodu je věc nesmírně komplikovaná. Změna věku, v němž vznikne nárok na důchod, se dotkne věkových skupin, které jsou dnes mezi čtyřicítkou a padesátkou. S nimi by se tedy mělo o této otázce diskutovat. Avšak nejen s nimi. Diskuse musí být také vedena i s kohortami mladšími, neboť ony to budou, kdo budou příští generaci důchodců financovat. Otevřená diskuse o všech těchto problémech, k níž chce mimochodem přispět i tato práce, může připravit naši populaci na nezbytné změny a může také přispět k případné změně jejich postojů.

(II) *Bude zvýšení důchodového věku doprovázeno dalšími strukturálními změnami?* Odpověď je jasné ano. Pokud by mělo být variabilní stanovení důchodového věku akceptováno, bude muset být doprovázeno i dalšími opatřeními, která by vytvořila nové a jiné podmínky pro starší pracovníky. Uhlenberg (1988) se domnívá, že bude třeba čtyř druhů změn: v organizaci práce (a), školského vzdělávání (b), v pozornosti věnovaném zdravotnímu stavu seniorů (c) a v péči o seniory po odchodu do důchodu (d).

(a) *Změny v organizaci práce.* S rostoucími počty starších pracovníků bude třeba nabízet takové formy práce, které by vyšly vstříc jejich potřebám a schopnostem, neboť se jedná o značně heterogenní skupinu. Bude třeba rozšířit nabídku práce na částečný pracovní úvazek, zavést pružnou pracovní dobu či možnosti práce na dohodu. Zkrátka bude třeba připravit organizační podmínky výkonu práce tak, aby každý pracovní kontrakt byl velmi flexibilní s možností až určité individualizace, čímž by se mohlo naplno využít veškerého potenciálu starších pracovníků. Aní v našich podmínkách by neměl vzniknout rozpor mezi tím, co budou moci příští starší pracovníci nabídnout a co bude skutečně využíváno. Jelikož se pohybujeme v časovém horizontu změn, jež nastanou po r. 2010, bude se v České republice jednat o skupiny, které budou při odchodu do důchodu kohortami narozených po roce 1950. Budou to tedy kohorty s bohatými zkušenostmi z politických zvrátů v letech 1968 a 1989, kohorty vzdělanější, kohorty, které prožily prvních dvacet let své ekonomické kariéry v období státního socialismu a druhých dvacet let v období normálně fungující demokratické společnosti s tržní ekonomikou¹⁸⁾. Jejich potenciál v nejrůznějších oblastech ekonomického, sociálního a politického života by neměl zůstat ležet ladem.

(b) *Změny v organizaci školského vzdělávání.* Aby starší pracovníci nebyli vytlačováni předčasně z trhu práce díky dynamicky se vyvíjejícím technologiím a s nimi spojenými požadavky na nové dovednosti a kvalifikace, bude nutno zavést a rozšířit možnosti dalšího vzdělávání v dospělém a starším věku. Nabídka celoživotního vzdělávání a rekvalifikačních kursů nejen zvyšuje možnosti plné účasti

18) Zde poněkud předbíhám vývoji, optimisticky však doufám, že má přání nejsou otcem mých myšlenek.

v pracovním procesu ve starém věku, ale současně může poskytnout bázi pro smysluplné prožití třetího věku v oblasti mimo ekonomické aktivity.

(c) *Změny v pozornosti věnované zdravotnímu stavu seniorů.* Bude třeba věnovat mnohem vyšší pozornost zdravotnímu stavu starých osob. Potvrdili se zatímní tendence, že prodloužení délky lidského života nepřináší bezesbzytku také více let ve stáří bez zdravotních komplikací, bude to znamenat, že prodloužení pracovního věku by současně zvýšilo počty osob neschopných pracovat právě z důvodů jejich nedobrého zdravotního stavu. Zvýšené úsilí bude ovšem třeba věnovat také hledání cest jak umožnit zaměstnání i těm osobám, které mají určité zdravotní potíže.

(d) *Změny v péči o seniory po odchodu do důchodu.* Je nezbytné starat se mnohem více o to, co se bude dít s důchodci po jejich odchodu na odpočinek. Musí být vytvořeny strukturální podmínky pro zlepšení kvality posledních let života, tedy pro to, aby období v důchodu bylo smysluplnou a zážitkově bohatou fází životního cyklu.

Jak ze všech těchto úvah vyplývá, zvýšení důchodového věku je z mnoha důvodů nezbytným opatřením, které naši společnost čeká na počátku dalšího tisíciletí. Jedná se ovšem, zdůrazňuji, o krok strukturální povahy, a proto se bude nutno na něj také připravit. Věřím, že všichni, kdo u nás hovoří o nutnosti prodloužení délky ekonomické aktivity, si plně uvědomují, o jak důležitý zásah do života společnosti se jedná. Nejsem si ale tak úplně jist, zdali si všichni v plné míře uvědomujeme, jakým způsobem nás všechny demografické stárnutí poznamená. Jak konstatují Olshansky, Carnes a Cassel (1993), zestárnutí prostě přišlo rychleji, než jsme si my, lidé tohoto světa, stačili uvědomit. V důsledku toho se sociální struktury nevyvinuly se stejnou rychlostí jako struktury věkové. A nesoulad struktur je, jak známo, ze systémového hlediska vždy na pováženu. Asi právě z tohoto důvodu mnozí západní experti na sociální politiku tvrdí, že prodloužování lidského života, tedy více let prožitých v třetím věku, je sice triumfem sociálního vývoje, avšak může současně znamenat hrozící katastrofu.

Zvýšení důchodového věku je dlouhodobějším a sociálně, ekonomicky a politicky složitým projektem. Takové opatření je nutno připravovat s odpovídajícím předstihem, abychom nejen poskytli dostatečný prostor k vývoji příslušných struktur, ale především proto, aby se členové příslušných věkových skupin na novou skutečnost mohli dostatečně adaptovat. V době odevzdávání této práce do tisku byl již českými ekonomickými ministry přijat návrh Ministerstva práce a sociálních věcí, aby počínaje rokem 1996 se zvyšovala každoročně věková hranice pro odchod do důchodu o čtyři měsíce pro ženy a o dva měsíce pro muže. Nemyslím, že takto stanovený způsob je ten nejšťastnější. Vzhledem k očekávanému demografickému vývoji se počet důchodců do r. 2000 příliš nezvýší, naopak se poněkud zvýší podíl obyvatel v ekonomicky aktivním věku. To povede k dočasnému snižování výše ekonomické zátěže starou populací (viz obr. 5.5 v kap. 5), takže do r. 2000 by se s hranicí důchodového věku nemuselo manipuloval. Mělo by to i psychologický efekt: při očekávaném nárůstu nezaměstnanosti,

který, jak jsme se pokusili ukázat na jiném místě (viz Mareš, Rabušic, 1994), nastane s vysokou pravděpodobností, nebude působit příliš dobře, když souběžně budeme zákonem nutit lidi k delšímu setrvání v zaměstnání a současně budeme vyplácet vyšším počtům nezaměstnaných jejich dávky.

Zvýšení důchodového věku lze totiž provést i jiným způsobem.

Návrh na zvýšení věku odchodu do důchodu v ČR

Ukažme si, jak je možno takovou situaci modelovat a k jakým demografickým výsledkům může prodloužení věku, v němž vznikne nárok na důchod, vést. Upozorňuji, že se jedná o projekční simulace, jež mají naznačit možné relace mezi počty osob ve věku ekonomicky předproduktivním, produktivním a poproduktivním.

Zvýšení věku odchodu do důchodu se dá organizovat tak, že se rozloží do dvou kroků. V první fázi by se měl z již řečených důvodů vyrovnat věk odchodu do důchodu mužů a žen, ve druhé fázi by se pak zvyšování věkové hranice mělo dít pro obě pohlaví společně. Vše by mohlo být provedeno následovně:

(a) V první fázi se stanoví, že ženám, které v roce 1995 dovrší padesáti let, a samozřejmě i ženám mladším, vznikne nárok na odchod do důchodu až v šedesáti letech bez ohledu na počet dětí, které během svého života měly. Což by znamenalo, že tímto opatřením bychom vyrovnali důchodový věk mužů a žen. Od roku 2005 by byl věk odchodu do důchodu u nás jednotný pro muže i ženy ve věku šedesáti let¹⁹⁾, takže věk ekonomické aktivity by pak představoval v naší populaci pro obě pohlaví rozmezí 15-59 let. De facto by v této fázi došlo k postupnému prodlužování důchodového věku žen již od r. 2000, kdy všechny ženy, kterým bude v té době padesát pět let, by plynule pokračovaly ve svém zaměstnání až do věku šedesáti let, tj. do r. 2005. Výhoda tohoto postupu ve srovnání s vládním návrhem spočívá v tom, že nezvyšuje věk odchodu do důchodu okamžitě a v celé populaci a že dává ženám, kterých se týká, dostatečný čas k adaptaci. Tím, že se bude ženám započítávat péče o dítě do délky zaměstnání (návrh hovoří o čtyřech letech), bude zmírněna případná „tvrdost“ tohoto opatření. Tento návrh současně sleduje i logiku Světové organizace práce, která razí zásadu, že věk odchodu do důchodu nemůže být příčinou diskriminace sociálních skupin.

Jak by se v takové situaci změnilы hodnoty IEZ_{sp} a IEZ ? Výsledek je v tab. 6.3 a na obr. 6.3. Jak je patrné, tímto opatřením bychom míru ekonomické zátěže poproduktivních populací výrazně snížili a dostali bychom se dokonce i ve vysoké variantě stárnutí (Scénář 4) na nižší úroveň tohoto indexu, než budou mít např. naši vyspělí sousedé v Rakousku a SRN, kde je důchodový věk vyšší než u nás. Naším problémem ovšem je, jak upozornil demograf M. Kučera,²⁰⁾ že se zvýšením věkové hranice odchodu do důchodu prudce vzrůstá podíl neschopných

19) Podle vládního návrhu by v r. 2005 odcházeli muži do důchodu ve věku 61 let a 10 měsíců, ženy se dvěma dětmi v 58 letech a 8 měsících. Můj návrh by tedy byl trochu přísnější na ženy a benevolentnější k mužům, což je v první fázi změn opodstatněně horšími úmrtnostními poměry českých mužů.

20) Osobní komunikace.

práce, zvláště v dělnických povoláních. Nepracujících důchodců bylo v r. 1991

Tab. 6.3: Indexy ekonomické zátěže staré populace v Rakousku, SRN a České republice (zde podle nízké - Scénář 1 - a vysoké - Scénář 4 - varianty stárnutí)

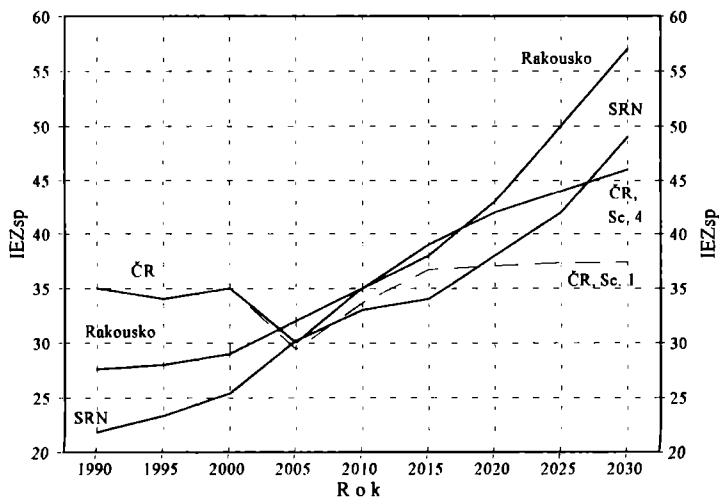
		1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Rakousko ¹		28	28	29	32	35	38	43	50	57
SRN ²		22	23	25	30	33	34	38	42	49
Česká rep.	Sc. 1	35	34	35	29	34	37	37	37	37
	Sc. 4	35	34	35	30	35	39	42	44	46

¹Věk ekonomické aktivity v Rakousku: Muži 15-64, ženy 15-59

²Věk ekonomické aktivity v SRN: 15-64 pro obě pohlaví

Pramen: Bos, E.: World Population Projections (1992), ČR - vlastní výpočty z populační projekce

Obr. 6.3: Index ekonomické zátěže starou populací v ČR v letech 1990-2030 a jeho srovnání se situací v Rakousku a SRN

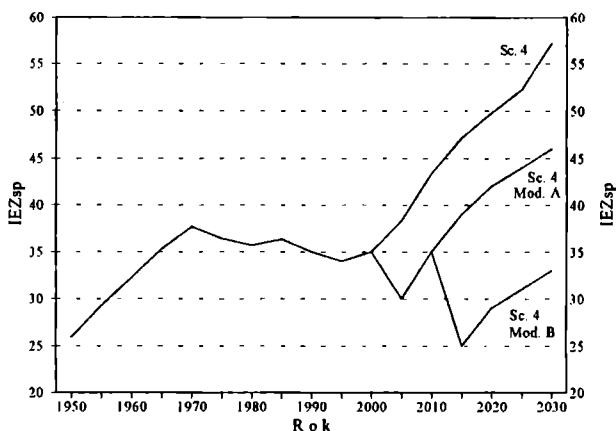
z 50-54 letých mužů 9%, z 55-59 letých již 25%. Z žen ve věku 45-49 let to bylo jen 5%, ale z 50-54 letých již 15%. Důsledky našeho špatného zdraví se tedy projevují i v této oblasti, u žen ve slabší míře než u mužů. Mé demografické projekce jsou ovšem založeny na předpokladu, že zdravotní stav české populace se zlepší. Do r. 2005 by se tak tyto podíly neschopných práce mohly snížit.

(b) Ve druhé fázi by se již zvýšil věk odchodu do důchodu u obou pohlaví současně - na 65 let. Stanovili bychom totiž, že v roce 1995 kromě opatření (a) začne platit i opatření, podle něhož muži a ženy, kteří v roce 1995 dovrší 45 let (a mladší), budou moci odejít do důchodu až v 65 letech. To by znamenalo, že od roku 2015 by byl náš věk, v němž vzniká nárok na odchod do důchodu, 65 let a věk ekonomické aktivity by se zvýšil na 15-64 let. I v tomto kroku by prodloužování nastalo de facto již v r. 2010, kdy by všichni šedesátiletí (muži i ženy, neboť i ty by od r. 2005 odcházely do důchodu v šedesáti) neodešli do důchodu, ale

plynule by pokračovali v zaměstnání. I když z dnešního pohledu se může jevit představa odchodu do důchodu až v tak pozdním věku poněkud odvážná, domnívám se, že pro generaci, jíž by se měla týkat, to není idea nepředstavitelná.

Jelikož by od r. 2005 platilo opatření (a), vypadal by vývoj IEZ, jak je znázorněn na obr. 6.4, v němž pracuji jen se Scénářem 4, scénářem rychle stárnoucí společnosti.

Obr. 6.4: Index ekonomické zátěže starou populací v ČR podle modelů změn ve věku odchodu do důchodu v letech 1990-2030

Posunutí věku, v němž vzniká nárok na odchod do důchodu na 65 let, jenž je ve vyspělých zemích v podstatě standardem, by míru zátěže ekonomicky aktivní populace populací důchodců podstatně dále redukovalo. Rozdíl mezi jednotlivými variantami vývoje tohoto indexu sumarizuje tab. 6.4.

Tab. 6.4: Varianty vývoje IEZ_{sp} po r. 2015 v závislosti na důchodovém věku

Rok	Index ekonomické zátěže starou populací					
	Scénář	Scénář	Model A*		Model B^	
	1	4	Sc. 1	Sc. 4	Sc. 1	Sc. 4
1995	34	34	-	-	-	-
2015	44	47	37	37	23	25
2020	44	50	37	42	26	29
2025	45	52	37	44	26	31
2030	47	57	37	46	26	33

*Nárok na odchod do důchodu v 60 letech pro obě pohlaví

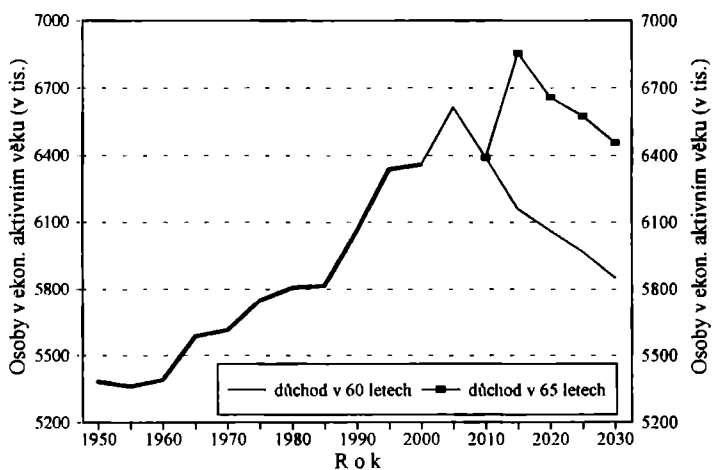
^Nárok na odchod do důchodu v 65 letech pro obě pohlaví

Odchod do důchodu v 65 letech by od r. 2015 stlačil míru zátěže ekonomicky aktivní populace starými občany v obou variantách stárnutí pod úroveň r. 1990, což by přineslo i podstatnou úlevu systému sociálního zabezpečení.

Další výhody tohoto postupu je možno spatřovat v okolnosti, že by na všechny změny byla dostatečně dlouhá doba, aby se obyvatelstvo mohlo patřičně adaptovat. A protože po r. 2005 budou na trh práce vstupovat méně četné kohorty narozené v osmdesátých letech a později, což byla léta nízké porodnosti, mohl by tento způsob také lépe sladit počty osob na trhu práce. Mohla by se tím snížit dále pravděpodobnost, že ve veřejnosti se prosadí postoj, podle něhož nezaměstnanost vzniká kvůli „přesluhujícím“ důchodcům.

Manipulace s důchodovým věkem ovšem v sobě skrývá jednu podstatnou skutečnost. Je jí zvýšení podílu obyvatelstva ve věku ekonomické aktivity²¹⁾.

Obr. 6.5: Varianty počtů osob v ekonomicky aktivním věku v ČR po zvýšení důchodového věku v r. 2005 a 2015 (Scénář 4)

Obr. 6.5 ukazuje vývoj ekonomicky aktivní populace po změnách v důchodovém věku podle modelu (a) a (b). Jak je vidět, počty pracovních sil se budou do roku 2000 podstatně zvyšovat (přibližně o 300 000 oproti r. 1990). Zvýšení důchodového věku podle modelu (a) by do r. 2030 přivedlo počty osob v ekonomicky aktivním věku ve vysoké variantě stárnutí v podstatě zpět na úroveň r. 1985.

Obrázky 6.4 a 6.5 napovídají, že politikové a ekonomové jsou dnes postaveni před velmi složitý problém: na jedné straně musí redukovat míru budoucí ekonomické zátěže tvořenou věkovými skupinami postproduktivního věku, na druhé straně současně musí zvládnout hrozící strukturální nezaměstnanost umocněnou značnými přísunými mladých lidí na trh práce v polovině 90. let, a to vše ve složitých podmínkách vytváření demokratické společnosti a tržní ekonomiky. Trendy

21) I z tohoto důvodu se mi zdá, že by bylo vhodné začít prodlužovat věk odchodu do důchodu podle mého návrhu, tedy později, avšak důrazněji. Souběh vyšší míry nezaměstnanosti, očekávané v nejbližších letech, a prodlužování délky zaměstnání by nemusel z hlediska psychologie veřejnosti působit právě racionálně.

vývoje zaměstnanosti ve vyspělém světě naznačují, že dynamický technologický vývoj značně redukuje (a bude redukovat) poptávku po pracovní síle, čímž vytváří podmínky pro určitou (vyšší) míru nezaměstnanosti. Jaké počty pracovních sil bude naše ekonomika požadovat nebo schopna absorbovat? To je otázka, která do úvah o možných způsobech řešení problému české stárnoucí společnosti bude neustále vtíravě zasahovat.

Počty pracovních sil se dají ovšem regulovat nejen stanovením důchodového věku, ale také stanovením delší povinné školní docházky. Jsem přesvědčen, že takové změny se v našem školském systému uskuteční relativně brzy. Vždyť investice do vzdělání, do lidského kapitálu, je investice velmi rozumná a - v dlouhodobé perspektivě - i velmi efektivní. Je zcela zřejmé, že radikální proměna naší společnosti nemůže proběhnout bez zvýšení vzdělanostní úrovně populace. Důvody jsou samozřejmě mnohé a jsou dostatečně známy²²⁾.

Školní docházku bychom měli prodloužit do 19 let věku²³⁾. Mohli bychom tak učinit např. již v r. 2000 prostřednictvím uzákonění povinného středního vzdělání. Z hlediska relace mezi počtem ekonomicky aktivních a ekonomicky závislých bychom tím ovšem dosáhli dvojího, bohužel však ve svých výsledcích kontroverzního efektu. Rozšíření skupiny osob v předproduktivním věku (0-19)²⁴⁾ by snížilo počet pracovníků na trhu práce (a potenciálně redukovalo míru nezaměstnanosti), jak to ilustruje obr. 6.6.

Prodloužení školní docházky v r. 2000 by redukovalo počty osob v ekonomicky aktivním věku na úroveň roku 1975. Následné předpokládané dvojí zvýšení důchodového věku (v r. 2005 a 2015) by postupně zvýšilo počty těchto osob na úroveň počátku devadesátých let, avšak do konce prognózovaného období (rok 2030) by došlo k jejich snížení. Rozdíl mezi těmito počty osob ve věku ekonomické aktivity a počty, které bychom v naší populaci měli v situaci, kdy bychom věk

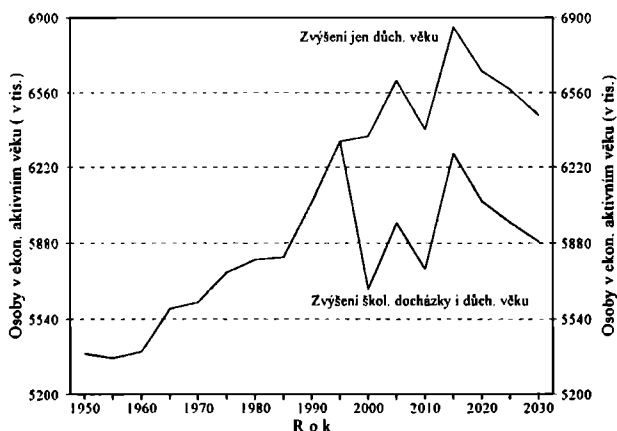
22) Z demografického hlediska je potřeba zvýšeného vzdělání doslova imperativem, neboť - jak potvrzuje empirická evidence z nejrůznějších zemí světa - vzdělaná populace je zároveň populací celkově relativně zdravější, s nižší úmrtností a delší střední délkou života.

23) Francouzský demograf Jacques Vallin (1992) je stejného názoru. Uvažuje o prodloužení vzdělání do dvaceti let a tvrdí, že „pro ekonomický rozvoj je to naprostá nutnost“ (str. 38).

24) Demografové ve svých úvahách o struktuře obyvatelstva a v populačních projekcích standardně uvažují o pětiletých věkových skupinách. Důvod je prostý: je to jednodušší. Jednoduchost jde ovšem v životě i ve vědě mnohdy proti přesnosti. Je tomu i v tomto případě. Demografická věková definice ekonomicky aktivní populace jako 15-59 (popř. 15-64) vznikla prostým faktem, že takto končí jednotlivé pětileté věkové skupiny. Tento úzus mlčky přehlíží fakt, že do práce se nastupuje až po dokončení základní školní docházky, což je ve většině případů později než v započatém 15. roku věku. Uvažujeme-li nyní o zvýšení školní docházky uzákoněním povinného středního vzdělání a hovoříme-li o rozšíření předproduktivní skupiny na 0-19 let, činíme tak v duchu oné výše zmíněné demografické licence. Předejít těmto nepřesnostem by bylo samozřejmě možné, kdybychom uvažovali o jednoletých věkových skupinách. Demografové tak někdy činí. Pro stanovení kontur problému, jak se o to zde pokouším, by to však byl přílišný luxus. Nehledě na to, že při srovnávání našich výsledků se zahraničními analýzami bychom se museli opět uchýlit k univerzálnímu demografickému standardu - k pětiletým věkovým skupinám.

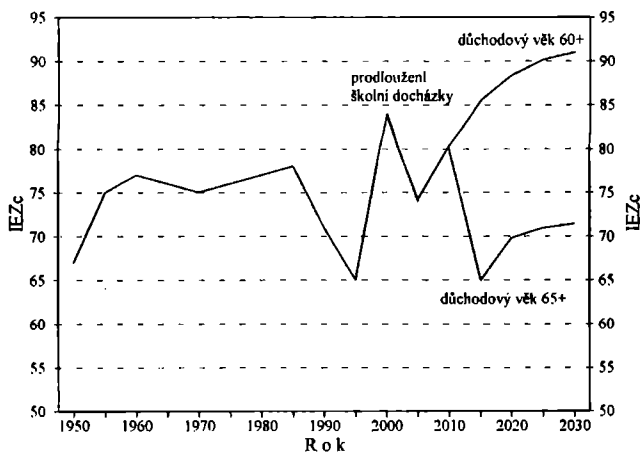
školní docházky nezvyšovali, činí v průběhu celého projektovaného období asi 600 000. Vycházíme-li z předpokladu, že moderní ekonomika bude díky vytříbeným technologiím potřebovat spíše menší počet pracovních sil, mohla by tato skutečnost znít jako pozitivní výsledek.

Obr. 6.6: Prognóza počtů osob ve věku ekonomické aktivity po zvýšení důchodového věku a školní docházky v ČR do r. 2030

Podíváme-li se ovšem na obr. 6.7, uvidíme okamžitě negativní efekt takového kroku. Prodloužení školní docházky by zvýšilo míru celkového ekonomického zatížení. IEZ_c by se v r. 2000 zvýšil na úroveň 84-86 ekonomicky závislých osob

Obr. 6.7: Index celkové ekonomické zátěže po prodloužení školní docházky a důchodového věku v ČR v letech 1990-2030 (Scénář 4)

na 100 osob ekonomicky aktivních. Zvýšený důchodový věk v r. 2005 by sice IEZ_c poněkud stlačil dolů, avšak nastartované demografické stárnutí by jej v dalším pětiletém období opět posunulo vzhůru. Teprve důchodový věk 65 let pro obě pohlaví v r. 2015 by přivedl ukazatel ekonomické zátěže do oboru hodnot (70-72), s nimiž naše ekonomika žila na počátku 90. let.

Jak je patrné, demografické trendy, které ovlivňují věkovou strukturu populace a její počet, mají dalekosáhlé implikace pro úvahy ekonomů a politiků. Předvedené výsledky mých projektovacích úvah dokládají, že stárnoucí společnost si vynutí mnohé změny v oblasti sociálního zákonodárství. Že mnohdy půjde o kousnutí do kyselého jablka (srov Kociánová, 1993), je nasnadě. Místo a hloubku zakousnutí je však třeba volit velmi uvážlivě²⁵⁾.

R. Easterlin (1991), jehož trápí tento problém stejně jako mne, přinesl důležitý poznatek. Vypočítal IEZ_c (závislá populace zde byla chápána jako populace ve věku 0-14 a 65+) pro některé vyspělé země *OECD* od r. 1880 do r. 2050. Zjistil, že ve všech sledovaných zemích bude IEZ_c kulminovat v období let 2020-2030 (mohutná baby-boomová generace z padesátých a počátku šedesátých let se právě v té době přelije do důchodového věku) a bude nabývat hodnot mezi 65-75, avšak tato výše indexu nebude v žádné zemi vyšší (s výjimkou Francie a Švýcarska), než jaká byla na konci 19. století. Podle Easterlina tedy nic nového pod sluncem, neobjeví se nic, s čím by minulá generace již neměla svou zkušenost.

Podle mých prognóz by se takto počítaný IEZ_c měl u nás pohybovat v období 1990-2010-2030 v rozmezí 51-50-54 podle Scénáře 1 a v rozmezí 51-46-56 podle Scénáře 4. Z tohoto hlediska bychom tedy mohli být v jisté výhodě.

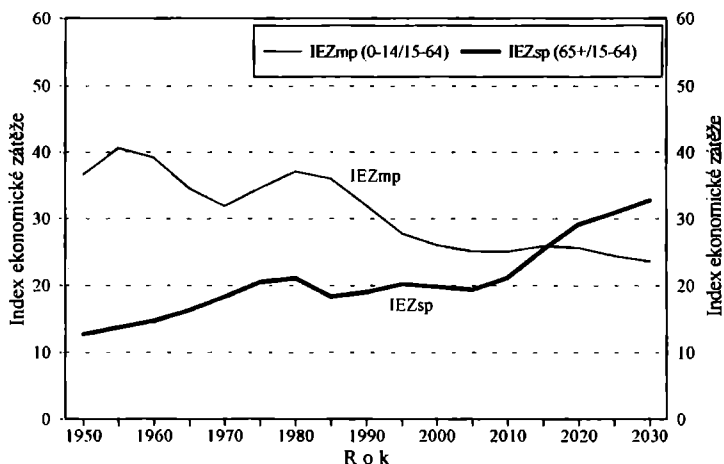
Podstatné ovšem podle Easterlina je to, že se změní proporce výdajů na ekonomicky závislou populaci mladou (0-14) a závislou populaci starou (65+). Jelikož hodnoty indexu ekonomické závislosti mladé populace (IEZ_{mp}) mají ve stárnoucích populacích sestupný trend, zatímco IEZ_{sp} má trend samozřejmě vzestupný (ilustrace viz na obr. 6.8), snižující se ekonomická zátěž mladou populací kompenzuje zvyšující se ekonomickou zátěž populací starou.

Řečeno jinými slovy: jestliže rodiče či vláda věnují méně prostředků na děti, zbývá jim více na staré obyvatelstvo. Otázkou ovšem je, zdali se náklady na podporu mladé a staré populace liší. Původní odhady nákladů na potřeby mladých a starých osob nečinily rozdíl: „potřeby dítěte jsou přibližně totožné s potřebami staré osoby a dosahují asi 70% potřeb ekonomicky aktivního dospělého člověka“ (United Nations, 1956, str. 61). Studie z SRN z počátku 70. let dospěla k závěru, že v průměru dítě spotřebuje více zdrojů než starý člověk: odhad tehdy pravil, že

25) Původně se zdálo, že nový systém důchodového zabezpečení bude přijat v průběhu prvního pololetí r. 1994. Návrh tohoto systému byl přednesen v Parlamentu ČR 29. 9. 1993 a v ucelené podobě byl publikován v r. 1994 (viz Dostal, 1994). V průběhu druhého pololetí roku 1994 však Ministerstvo práce a sociálních věcí vypracovalo novou koncepci, která se od té původní podstatně odlišuje. Hlavní změna spočívala v návrhu, aby se nový důchodový systém změnil z důchodového zabezpečení na systém důchodového pojištění (viz např. Polívka, 1994).

existence dítěte od narození do 20 let stojí společnost o jednu třetinu až jednu čtvrtinu více než podpora staré osoby po šedesátém roce věku až do konce života (Wander, 1978).

Obr. 6.8: Index ekonomické zátěže starou a mladou populací v ČR do r. 2030 (Scénář 4)

Ze současné doby nemáme adekvátní studie, které by tuto otázku řešily. Faktem je, že s prodlužujícím se životem enormně rostou náklady na zdroje pro starou populaci díky výdajům na nutnou častější lékařskou péči. Současně však platí, že lékařské náklady se pravděpodobně zvyšují i pro populaci těch nejmladších, neboť lékařská věda je nucena se svými finančně náročnými akcemi intervenovat stále častěji (alespoň v našich podmínkách) do aktu rození a do existence dítěte v prvních dnech jeho života. S. Preston (1984) dnes již svou klasickou statí ovšem upozornil, že z hlediska transferu opatření sociální politiky z populace dětské (0-14) na populaci starou, za nimiž se skrývá pochopitelně i transfer odpovídajících finančních prostředků, vede ve skutečnosti podle jeho názoru k sociální diskriminaci dětí. Jiná studie z konce osmdesátých let odhadovala, že v USA jsou státní výdaje na jednoho starého člověka dvakrát až třikrát vyšší než na člověka mladého.

Easterlin (1991) se domnívá, že tento problém není ani tak ekonomické povahy, jako spíše povahy politické. Otevírá totiž otázku, jakým způsobem prostřednictvím daní získat úspory z domácností a jak dosáhnout toho, aby nebyly použity na menší počty závislých dětí, nýbrž aby umožnily pomoci financovat vzrůstající náklady ekonomicky závislé populace třetího věku.

A to je obrovský úkol pro racionální sociální a rodinnou politiku.